UDC 903.25”638”(497.113 Židovar)
DOI 10.56461/RMV68.2026.007P
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

ЧЕТВРТ ВЕКА ОД ОТКРИЋА ЖИДОВАРСКЕ ОСТАВЕ НАКИТА[1]

Др Мирко Пековић
Војни музеј, Београд
pekovic_mirko@yahoo.com

Апстракт: Жидовар код села Орешац, у јужном Банату, један је од најзначајнијих вишеслојних праисторијских налазишта у српском делу Подунавља. Налази се приближно 1 км југозападно од села, на источном рубу Делиблатске пешчаре, на високом и доминантном лесном платоу поред десне обале Караша. Током систематских ископавања изведених септембра 2001. године откривена је остава хетерогено моделованих комада сребрног накита и ћилибра, а коју су чинили: 160 налаза од сребра, 129 ћилибарских перли, два бронзана прстена као и два привеска од очњака мрког медведа. Новим археолошким ископавањима изведеним 2006. године, у близини места где је остава била укопана, откривено је још неколико мањих комада накита, укупно 13, који су несумњиво припадали расутим деловима оставе, али су били око 10 до 20 цм испод нивоа јаме са накитом.

Кључне речи: Жидовар, Келти – Скордисци, Дачани, остава, сребрни накит, фибуле, привесци, ћилибар.

Увод

Жидовар се налази у јужном Банату на источним ободима Делиблатске пешчаре недалеко од села Орашац (сл. 1). То је изразито купасто узвишење који се уздиже високо изнад кривудавог тока реке Караш. Жидовар су миленијумима обликовале природне ерозивне силе, али су и његови становници, чини се, у северном и северозападном делу замашним радовима формирали доњу платформу и креирали правилно извајане стрмине у њеном подножју. Овом пространом и равном платоу, површине од приближно 5000 м², приступ са јужне и источне стране није могућ због високих лесних профила, а са севера и северозапада завршава се оштрим падинама које се спуштају на нешто нижи плато – лучно издужену платформу, која је нека врста прилазне рампе, а чије ивице прерастају у стрмине, односно природне стрме усеке у лесној подлози. Због таквог топографског положаја Жидовар је у прошлости био природно тешко приступачно утврђење, на којем су током прилично дугих временских периода, у бронзаном и гвозденом добу (II–I миленијум пре нове ере), успостављена стална насеља (Узелац 1997, 11; Лазић 2006, 8; Јевтић 2006, 2–3).

Историјат истраживања

Жидовар се први пут помиње на једној топографској карти с почетка XVIII века, израђеној за принца Еугена Савојског, где се описује као „Gidobar, alt Schloss ruinirt” (Жидовар, старо утврђење у рушевинама). У јуну 1877. године[2] ово налазиште је обишао Ж. Ормош који наводи да ту нема

[1] Рад је посвећен нашим драгим колегама, прерано преминулим истраживачима Жидовара, др Миодрагу Миленцету Сладићу (1948–2013, Археолошка збирка Одељења за археологију, Филозофски факултет у Београду), др Љубомиру Љуби Буквићу (1949–2002, Народни музеј Панчево) и мр Јовану Јови Узелцу (1948–2002, Градски музеј Вршац). Због обима, чланак је подељен на два дела. Други део, који је посвећен хронологији налаза, биће објављен у 69. броју *Рада Музеја Војводине*.

[2] Постоје индиције да је пре Ормоша Жидовар посетио и мађарски археолог Ф. Ромер, који га је, путујући овим делом Баната, описао као оближња „паганска утврђења” код Дупљаје и Гребенца.

Сл. 1. Жидоварски плато – поглед из долине Караша / Židovar platau – view from the Karaš valley

видљивих остатака архитектуре, а за прикупљене површинске налазе уломака керамичких посуда наводи да су рађене на лончарском колу (Ormós 1879, 69). У исто време Л. Бем, љубитељ старина и колекционар из Беле Цркве, за прикупљену грубу и лоше печену керамику са Жидовара наводи да припада Дачанима. Иако је Ф. Милекер, кустос у вршачком музеју, испрва прихватио ово мишљење, касније га је, у свом делу, кориговао (Milleker 1906, 105–107).

Прву фазу истраживања и проучавања овог локалитета представљају радови Г. Теглаша и Ф. Милекера, чији је закључак био да насеље на Жидовару потиче из бронзаног и гвозденог доба. У периоду од 3. до 5. августа 1901. године Милекер је истраживао праисторијски локалитет Жидовар код Орешца и локалитет Град код Дупљаје (Medaković 2008, 53). Као аналогије за керамику са Жидовара Милекер наводи налазе из бронзаног доба у Ватину. У то време и Теглаш даје детаљан опис Жидовара, са скицом локалитета и цртежима попречних пресека исток–запад и север–југ (Téglas 1905, 114–116; Узелац 1997, 13).

Између два светска рата Жидовар је био изван интереса стручњака који се баве праисторијском археологијом и почео је да пада у заборав. Бранко Гавела, асистент са Катедре за археологију Филозофског факултета у Београду, на предлог Растка Рашајског, управника Градског музеја Вршац, одабрао је 1948. године Жидовар за обуку и летњу праксу студената археологије.[3] Тако су те и наредне године рађена школска ископавања, а као резултат ових истраживања настала је докторска дисертација Б. Гавеле (Gavela 1952), као и други стручни радови у којима је истакао важност овог вишеслојног праисторијског насеља (Gavela 1952a, 48–60; 1953, 59–66).

Гавела је, са мањим или већим прекидима, у периоду 1964. до 1977. године наставио систематска истраживања Жидовара. Резултати су објављени у виду прелиминарних извештаја (Gavela 1964, 39–45; 1965, 59–60; 1966, 8–40).[4] Закључно са

[3] Овим истраживањима руководио је Б. Гавела у сарадњи са Р. Рашајским. Не располажемо именима студената који су том приликом учествовали осим Драгослава Пилетића, будућег археолога и кустоса Војног музеја у Београду.

[4] Ископавањима из 1964. руководио је др Б. Гавела, а чланови екипе били су Станимир Барачки, кустос Градског музеја Вршац, студенти археологије Гордана Живановић, Зорка Соћанац, Вид Тодоровић, Слободан Влајић и студент историје уметности Миле Томовић; ископавања из

1977. годином, на платоу и тераси Жидовара отворено је укупно 12 сонди и истражена је површина од приближно 500 м², што представља око 10% локалитета (Сладић 1991, 137–150, сл. 1–10; Узелац 1997, 13, сл. 3).

Пројекат нових систематских истраживања Жидовара

На иницијативу професора др Драгослава Срејовића, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду и Градски музеј Вршац су крајем 1995. потписали уговор о реализацији пројекта *Систематско археолошко истраживање Жидовара*. Та истраживања, спроведена 1996–2002. године, имала су за циљ да, уз примену савремених метода, изведу јасну и прецизну хронологију и стратиграфију овог локалитета, што би допринело објашњењу етнокултурних односа током II и I миленијума п. н. е. у овом делу Подунавља.[5]

Овим пројектом предвиђени су радови на површини већој од 700 м². Терен на којем се истраживало подељен је на три сектора. Први и други сектор су пресецали жидоварски плато по оси север–југ, у ширини од 15 м. Сектор I је издељен на осам блокова и захватао је јужни и средишњи део налазишта. Сектор II се у северном делу надовезивао на сонду отворену у ранијим ископима. Сектор III је заузимао северозападни део локалитета и на њему су настављена ископавања која су вођена у ранијим кампањама.

Како је проблему стратиграфије насеља на Жидовару посвећена недовољна пажња (Gavela 1972 39–44, T. I/2, II/3; Jevtić i Sladić 1999, 95–96), у циљу успостављања поуздане вертиклне стратиграфије, у западном делу жидоварског платоа отворена је мања стратиграфска сонда, која је истражена у периоду 1997–1999. године,[6] у којој је

1965. године извела је Катедра за археологију Филозофског факултета у сарадњи са Археолошким институтом из Београда. Ископавањима је руководио др Б. Гавела, а чланови екипе били су дипл. археолози Гордана Живановић и Мирослав Паић, студент археологије Петар Поповић и студент класичне филологије Вук Недељковић; ископавањима из 1966. руководио је др Б. Гавела, руководилац радова на терену био је др Сава Тутунџић, асистент на катедри за археологију, те дипл. археолози Зорица Сочанац и Душан Максимовић.

[5] Истраживања из 1996. извели су Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Градски музеј Вршац и Истраживачка станица у Петници. У југоисточном делу платоа, у Сектору I, отворена је површина од 300 м² (блокови I, II и III). Нађени су остаци архитектуре и покретни налази, чија је прелиминарна анализа показала да најмлађе жидоварско насеље потиче с краја млађег гвозденог доба, тј. из времена од I в. п. н. е. до I в. н. е. Руководилац истраживања био је др Милош Јевтић, а чланови екипе били су археолози Миодраг Сладић, Мирослав Лазић и Стеван Ђуричић (Филозофски факултет), кустос Јован Узелац (Градски музеј Вршац), Димитрије Мадас, саветник за археологију РЗЗСК у Панчеву, студенти археологије Мирослав Бирцлин, Драган Јовановић, Марија Дошеновић, Александар Капуран, Милорад Игњатовић, Војислав Филиповић и 20-ак чланова из Истраживачке станице Петница.

[6] Током 1997. године радило се на отварању стратиграфске сонде, са циљем да се утврди до које дубине досеже културни слој на овом локалитету. Чланови екипе били су руководилац др М. Јевтић, археолози М. Сладић, М. Лазић и С. Ђуричић, Ј. Узелац и Д. Мадас, те студенти археологије Марија Дошеновић, Мирослав Бирцлин, Драган Јовановић, Александар Капуран, Ања Суботић, Јасна Јованов, Живко Танкосић, Етел Тот, Бранко Вундук, Милан Јоксимовић и Гордана Стефановић.

У 1998. години, у Сектору I отворени су нови блокови (IV, V и VI), а у блоку VII овог сектора радило се на рашчишћавању земље која је нагомилана из старе сонде (ров II из 1948–1949). Такође, у Сектору II испитиван је западни профил, а настављен је и рад у стратиграфској сонди, где се стигло до педесетог откопног слоја (приближно 4,2 м). Осим тога, око 100 м западно од жидоварског платоа, на јужној периферији подграђа званог Тоболица, отворене су пробне сонде у којима су констатовани делови зидног лепа са трагом плетера, растурених огњишних конструкција и огњишних посуда – саџака. Керамички материјал указао је на прилично јак слој из развијеног старијег гвозденог доба (Басараби хоризонт), као и препознатљив класични ватински материјал. Чланови екипе 1998. године били су др М. Јевтић, археолози др М. Сладић, С. Ђуричић, мр Љубомир Буквић, кустос Народног музеја у Панчеву, Зоран Живковић, из Војвођанског музеја из Новог Сада, као и студенти археологије Мирослав Бирцлин, Драган Јовановић, Марија Дошеновић, Александар Митић, Ања Суботић, Јасна Јованов и Александра Белић.

У току ископавања из 1999. године екипу су чинили др Милош Јевтић, руководилац радова, археолози др М. Сладић, мр Љ. Буквић, као и студенти археологије Мирослав Бирцлин и Јасна Јованов. У тој години завршен је рад у стратиграфској сонди („Љубина сонда"). Дошло се до дубине од 5,6 м, на којој се појавила здравица. Према керамици из најнижег културног слоја, преовлађују налази ране ватинске културе, уз елементе блиске културама из раног бронзаног доба у румунском делу Баната и са подручја Ђердапа (керамика са метличастим орнаментом). Утврђено је да је слој ватинске културе на Жидовару износи 2,5 м. У њему је и откривено највише грађевинских

потврђен културни слој до дубине од 5,6 м, и констатован већи број насеља која су се, са мањим прекидима, смењивала током последња два миленијума старе ере. Наиме, најстарије насеље основано је у току раног бронзаног доба, а живот у насељима на Жидовару залази и у историјски период, односно најмлађе насеље је припадало дачко-римском периоду. Ово последње насеље на Жидовару, трајно је напуштено у првој половини I в. н. е., а доводи се у везу са преласком римских легија на леву обалу Дунава и њиховим продором на територију Дачана.

У вертикалној стратиграфији Жидовара (сл. 2–2а), на основу резутата добијених из поменуте стратиграфске сонде, могу се разликовати следећи културни хоризонти (Jovanović i Jevtić 2006, 4; Jevtić 2007, 15; Bukvić 2000; Gogâltan 1996, 46; 2008, 40–41; 2022, 15; Ljuština 2022, 98):

- Жидовар I (5,60/5,50–5,00/4,80 м) хоризонт раног бронзаног доба, тј. предватински хоризонт;
- Жидовар II (5,00/4,80–3,00/2,80 м), хоризонт ране фазе ватинске културе, односно фазе Жидовар II а (Ватин I), према формама керамике надовезује се на претходни хоризонт, али са доминантним елементима стила ватинске културе; Жидовар II б (Ватин II), носи одлике панчевачко-омољичког стила и развијена фаза ватинске културе, а у овом хоризонту су као импорт констатовани налази суседне групе Корнешти-Црвенка (Corneşti-Crvenka group); Жидовар II ц хоризонт позне ватинске културе (Ватин III), који је карактерисан ватинским формама и декорацијом, али рађеном жљебљењем;
- Жидовар III (3,00/2,80–2,20/2,10 м), хоризонт касног бронзаног доба, карактерише га завршна фаза ватинске културе са појавом црноканеловане керамике;
- Жидовар IV (2,20/2,10–1,10 м), хоризонт раног и развијеног гвозденог доба, односно Жидовар IVа, Гава група (хоризонт канеловане керамике) и IVб, друга и трећа фаза Босутске групе;
- Жидовар V (1,10–0,10 м), који датира из завршне фазе касног гвозденог доба, тј. такозваног касног латенског доба од I в. п. н. е. до I в. н. е., са три фазе: Жидовар Va, келтским насељем, Жидовар Vб, дачко-келтским насељем и Жи-

Сл. 2-2а. Стратиграфска сонда 1/97
(документација Филозофског факултета у Београду)
Stratigraphic probe 1/97
(documentation of the Faculty of Philosophy in Belgrade)

фаза (осам), са деловима отворених огњишта и потковичастих пећи, као и са остацима спољних зидова кућа.

довар Vц, дачким насељем из раноримског периода (римско-дачки хоризонт).

Овај пројекат настављен је 2000. године,[7] а од 2001. године се истраживањима, поред Филозофског факултета у Београду и Градског музеја Вршац, прикључио и Војни музеј из Београда (Peković 2007, 112).[8]

У току кампање 2001. године очишћен је читав простор Сектора I, са осам већих блокова који се простиру од јужног обода жидоварског платоа до Сектора II. У недостатку средстава, одлучено је да Сектор I буде централни ископ. Осим тога, паралелно се радило и у Сектору III, где је планирано дефинисање откривених остатака стамбених објеката (куће 6, 7 и 8), а посебно су истражени остаци подница и носећих стубова. Кућа 8, са отвореним ватинским огњиштем, дефинисана је на нивоу поднице. Од покретног археолошког материјала, у Сектору III треба издвојити керамику која припада позној ватинској фази, слично налазима у слоју из касног бронзаног доба у Феудвару код Мошорина, Омољици и Љуљацима (Tasić 1983, 210; 1984, 65, T. XIII/ 2, 3, 5; T. XIV/ 1, 4–5, 10; Hänsel i Medović 1992, 255; Bogdanović 1986, 65). Осим ^{14}C датума, за финије датовање насеља из касног бронзаног доба на Жидовару корисни су и налази предмета од метала. Издвајају се, пре свега, мањи бронзани бодеж, као и бронзана игла са конично моделованом главом, која је, по својим одликама, вероватно нешто млађа и припада хоризонту из самог краја касног бронзаног доба у српском Подунављу, где се, изгледа, истовремено развијају културе Жуто Брдо – Грла Маре (Peković 2013, 113, сл. 91–92), а можда и Белегиш I – Кручени група, које нису заступљене на Жидовару.

У централном ископу, у Сектору I, током ове кампање у три блока је истражен слој из млађег гвозденог доба, у линији профила Сектора II (квадрати I, IV и VII), што је чинило површину од приближно 290 м² (до релативне дубине од око 1,1 или 1,2 м). У блоку V, површине око 60 м², где се стигло до релативне дубине од приближно 0,9 м, због недостатка времена и могућности подизања дела поднице једне веће латенске куће, даљи радови су обустављени (Пековић 2007, 115, сл. 93). На изузетно очуваној подници ове латенске куће, која је била изложена пламену, налазила се кружна прстенаста конструкција пречника 0,4 м, начињена од запечене земље, а недалеко од ње откривен је одговарајући керамички поклопац. Вероватно се радило о некој врсти црепуље или делу система ливачке пећи. Од металних предмета у блоку V, из квадрата B 07 треба издвојити потпуно очувану кашикасту бронзану фибулу Loffelfibel (Jevtić, 2006, 87, сл. 72; Peković 2007, 115, сл. 94), која припада каснолатенском наслеђу. Недалеко од ње пронађена је и бронзана појасна копча (Peković 2007, 115, сл. 95).

Блокови IV и VII Сектора I ископани су до релативне дубине од 1,2 м. Осим веће количине фрагмената грубе керамике са урезаним орнаментом, чести су и делови дачких посуда на високој нози, фруктијера, дачких шоља и грубих лонаца украшених пластичним тракама. Од металних предмета издваја се сребрни римски републикански новац са представом тетриге на реверсу, из прве половине I в. п. н. е. (Peković 2007, 116, сл. 96). Као у претходна два блока у Сектору I, и у блоку I доспело се до релативне дубине од 1,2 м. И овде, осим оста-

[7] Ископавања из 2000. године изведена су у Сектору III (сонда 11 из 1977), отвореном на северозападном делу жидоварског платоа. Циљ кампање био је откривање остатака насеља из касног бронзаног доба и дефинисање постватинског културног слоја. Копало се до дубине од 2,7 м. Констатоване су три грађевинске фазе из касног бронзаног доба, са добро очуваним основама надземних кућа правоугаоне основе. Осим тога, извршено је и рекогносцирање непосредне околине Жидовара. Посебно се показао занимљив простор око великог сурдука у лесном платоу, који се са североисточне стране Жидовара спушта према долини Караша, тзв. Коњско гробље. Прикупљени материјал указује на хетерогени слој, са највише налаза из позног латена, затим са керамиком из старијег гвозденог доба, као и са нешто налаза из бронзаног доба. Екипу су чинили руководилац др Милош Јевтић, др М. Сладић, мр Ј. Узелац, асистенти Бобан Трипковић и Марија Дошеновић, са Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду и студенти археологије Мирослав Бирцлин, Драган Јовановић и Милан Јоксимовић.

[8] Екипу су 2001. године чинили др М. Јевтић, др М. Сладић, др М. Лазић, мр Ј. Узелац, мр Д. Мадас, М. Дошеновић, Мирко Пековић, кустос Војног музеја у Београду, Ристо Драшковић и Александар Медовић. Осим њих, у истраживањима су учествовали и студенти археологије, који су обављали школску праксу: Мирослав Бирцлин, Драган Јовановић, Милан Јоксимовић, Марија Маричић, Ана Марија Бабић, Ирена Переза, Ирена Раденовић, Зоран Живановић, Јелена Марковић, Ана Живчевић, Марко Шербан, Александра Белић, Јасна Јованов, Никола Пиперски, Иван Јовановић, Ана Ђурђевић и Стефан Сладић. Овом приликом захваљујемо им се на свесрдној помоћи у овим истраживањима.

Сл. 3. Први комади накита који су откривени / The first pieces of jewelry discovered

Сл. 4. Уочен укоп након заглачавања сонде / Burial observed after smoothing the probe

Сл. 5. Др Миодраг Сладић и Мирко Пековић / PhD Miodrag Sladić and Mirko Peković

така две калотасте пећи које припадају кући из блока V, покретни археолошки материјал чини већа количина фрагментоване керамике, како оне грубе, рађене руком, украшене метличастим орнаментом, валовитим линијама и вертикалним тракама изведеним чешљем по читавој површини реципијента, тако и оне финије, израђене на витлу, украшене сноповима вертикалних и косих линија, изломљеним валовитим линијама и праволинијским украсима. Нађен је и известан број целих посуда, међу којима треба издвојити дачку шољу украшену урезаним линијама попут класа жита и мању посуду без дршке. Осим тога, у најстаријем латенском хоризонту издваја се већи број уломака црвено и бело бојених посуда.

Блок I, Сектора I, садржавао је највећи број металних предмета. У IV откопном слоју у квадрату G4 пронађени су зооморфна копча у облику барских птица (Peković 2007, 116, сл. 97) и два дела врха гвоздене стрелице, а у квадрату C6 гвоздени ножић и бакарни новац. Међутим, најзначајнији налази потичу из V и VI откопног слоја (Lazić 2006, 14–15). У непосредној близини стамбених објеката, који припадају најмлађем хоризонту становања на јужном ободу жидоварског платоа, из времена позног латена, у квадрату G3, откривени су први комади накита (сл. 3): три орнитоморфна привеска од сребрног лима, две сребрне алке, четири ћилибарске перле, један привезак у облику људске главе од сребрног лима, те добро очувана цилиндрична кутија од сребра и фрагментован кружни поклопац сличне кутије декорисан техником филиграна. Надморска висина на којој су пронађени ови предмети износила је 112, 59 м.[9]

Највећа концентрација накита откривена је у квадрату E2 на дубини 112, 36 м.[10] Наиме, у јами пречника приближно 0,3 м, која је била укопана у слој мрке растресите земље (сл. 4–5), прво су уочене

[9] Када су, у преподневним часовима дана 13. 9. 2001. године, у квадрату G3 откривени први комади сребрног накита, читава површина блока I је заглачана, и премда јако слабо, ипак је уочен укоп мањег пречника. Тада су распуштени радници, део екипе се вратио у базу, а део екипе је наставио ископавања када је и истражена остава.

[10] До проналажења жидоварске оставе тежина предмета оставе, укључујући и расути део, износила је 2296 г, (након конзервације нешто више од 2100 г). Највећи налаз код нас представљала је остава сребрних предмета из Ковина у Банату, откривена 1956. године, која је тежила 1317 г.

игле масивних сребрних фибула, сребрно огледало, ланац од плетене сребрне жице и један фитоморфни привезак од сребрног лима (сл. 6–6б). Одмах до ових налаза, незнатно дубље, нађена је и раскошна сребрна кутија, украшена филиграном, гранулацијом и аплицирањем украсног камена у јамичаста удубљења,[11] а уочен је, испод горњег, још један ланац од плетене сребрне жице као и прстен од сребра. На дну овог укопа налазили су се два брijача и прстење, прекривени мноштвом различито обликованих привезака од сребрног лима, као и перли, измешаних са алкама од сребрне жице, те многобројним ћилибарским перлама (Lazić 2006, 14, сл. 3–5; Peković 2007, 117, сл. 98–101).

У наредних неколико дана спорадично су, појединачно или у мањим групама, откривани комади накита (сл. 7–7а).[12] У квадрату D2, на дубини од 112,56 м, нађена су два сребрна привеска и једна ћилибарска перла. Нешто севернije, у квадрату D3, на дубини од 112,55 м, прво је откривено пет сребрних привезака и седам перли од ћилибара, а нешто даље, у истом квадрату на дубини 112,53 м, још два сребрна привеска и три ћилибарске перле. У квадрату D4, на дубини од 112,52 м, нађена су два зооморфна и један антропоморфни привезак, те две алке од танке сребрне жице. У истом квадрату, на дубини од 112,60 м, као појединачни налази, откривени су један сребрни привезак и једна алка од сребрне жице. У источном делу првог блока, у квадрату G4 и на дубини од 112,53 м, нађен је привезак од сребрног лима.

Остали део расутог накита откривен је у квадрату D3, на дубини од 112,36 м, орнитоморфни привезак у квадрату D0, на дубини од 112,42 м, такође орнитоморфни привезак, у квадрату D2, на дубини од 112,40 м, још један и као последњи ове групе откривен је у квадрату D4, на дубини од 112,35 м (Lazić 2006, 15; Peković 2007, 117).

Жидоварски накит био је укопан плитко у слој из старијег гвозденог доба, а део накита који му је припадао нађен је, појединачно или у мањим групама, расут у најстаријем слоју из млађег гвозденог доба (сл. 8–8б; Т. I–III).

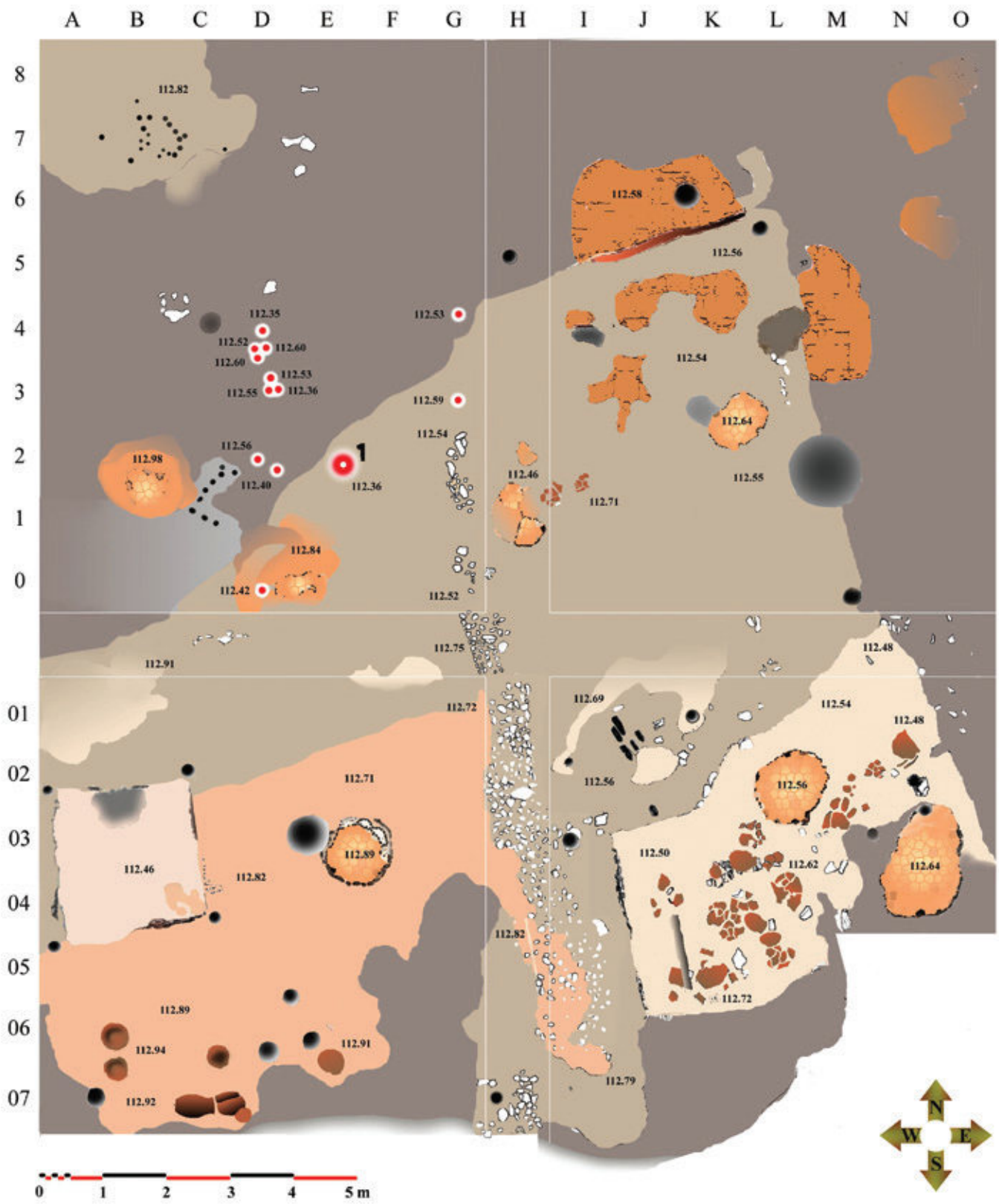

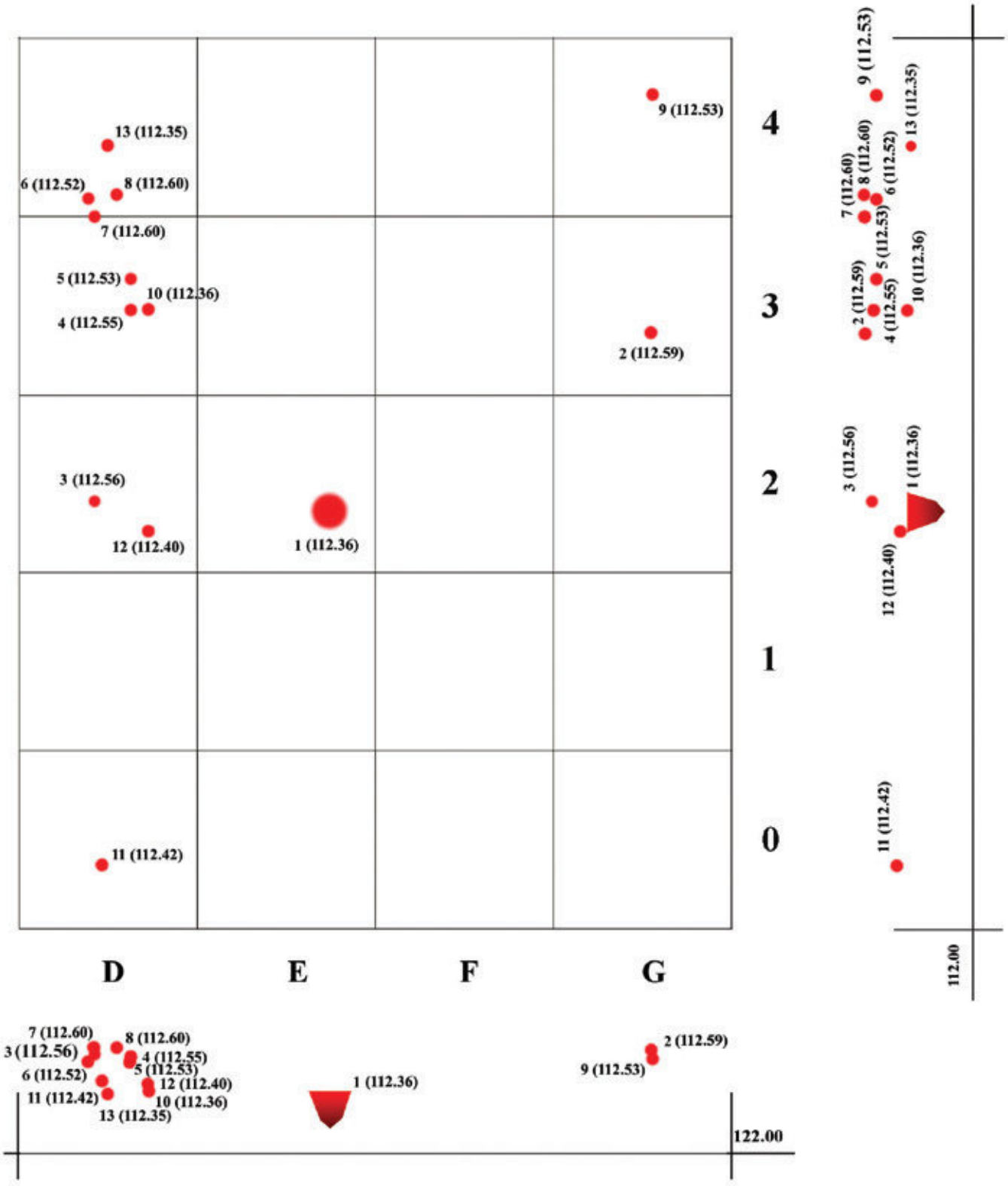
Сл. 6-6б. Откривање налаза из оставе / Discovering finds from the hoard

[11] У овој кутији налазила су се два бронзана прстена.

[12] У периоду од 14. до 19. септембра откривено је још 18 сребрних привезака, три алке од сребрне жице, 11 перли од ћилибара. У раду су приказани по редоследу налажења.

Сл. 7. Блокови 1, 2, 5, 6 – остаци кућа из касног латена у непосредној близини оставе -1
Blocks 1, 2, 5, 6 – remains of late La Tène houses in the immediate vicinity of the hoard -1 (Lazić 2006, 22)

Сл. 7а. Положај оставе и расутог дела накита у блоку 1
Position of the hoard and scattered part of the jewelry in block 1 (Lazić 2006, 11)

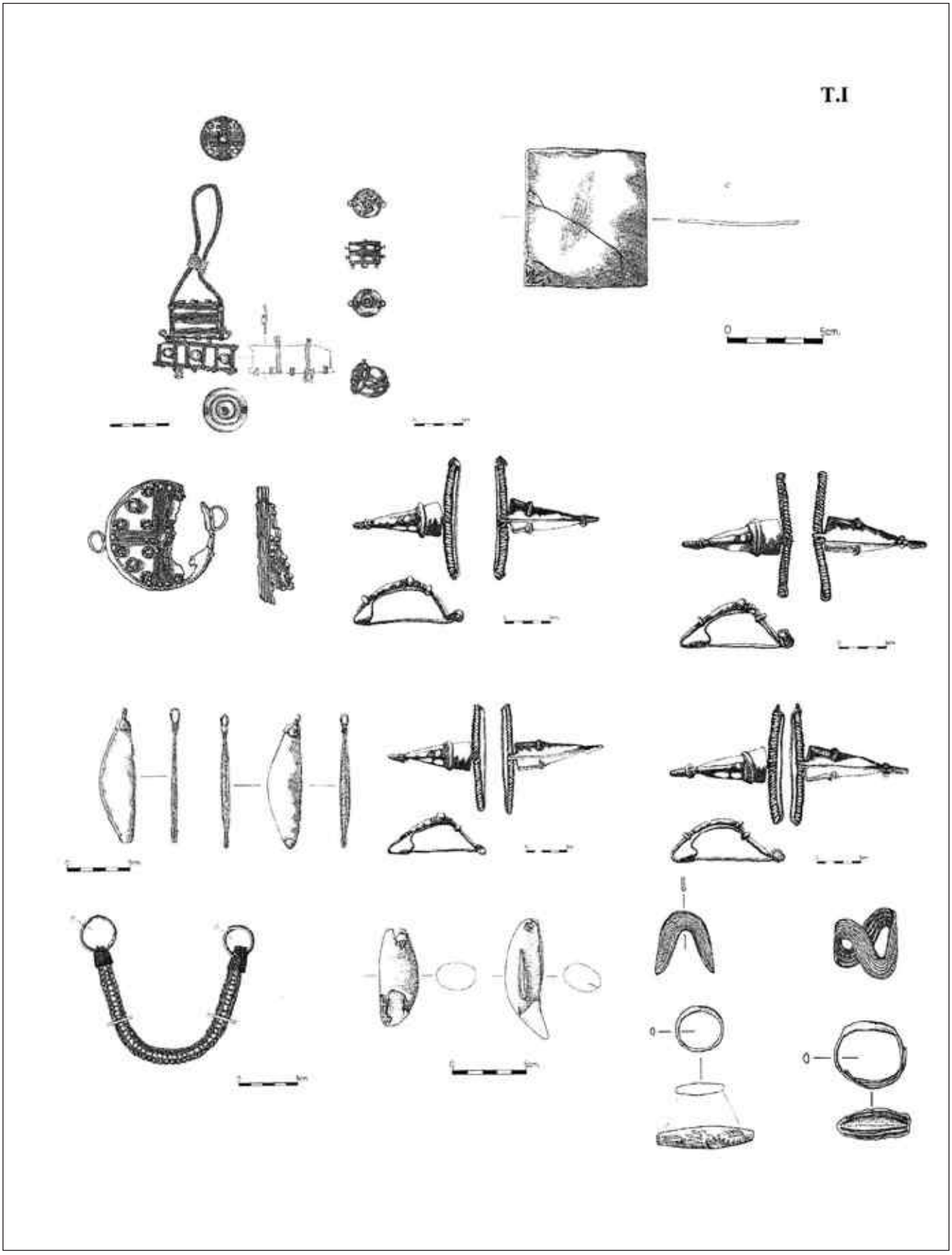

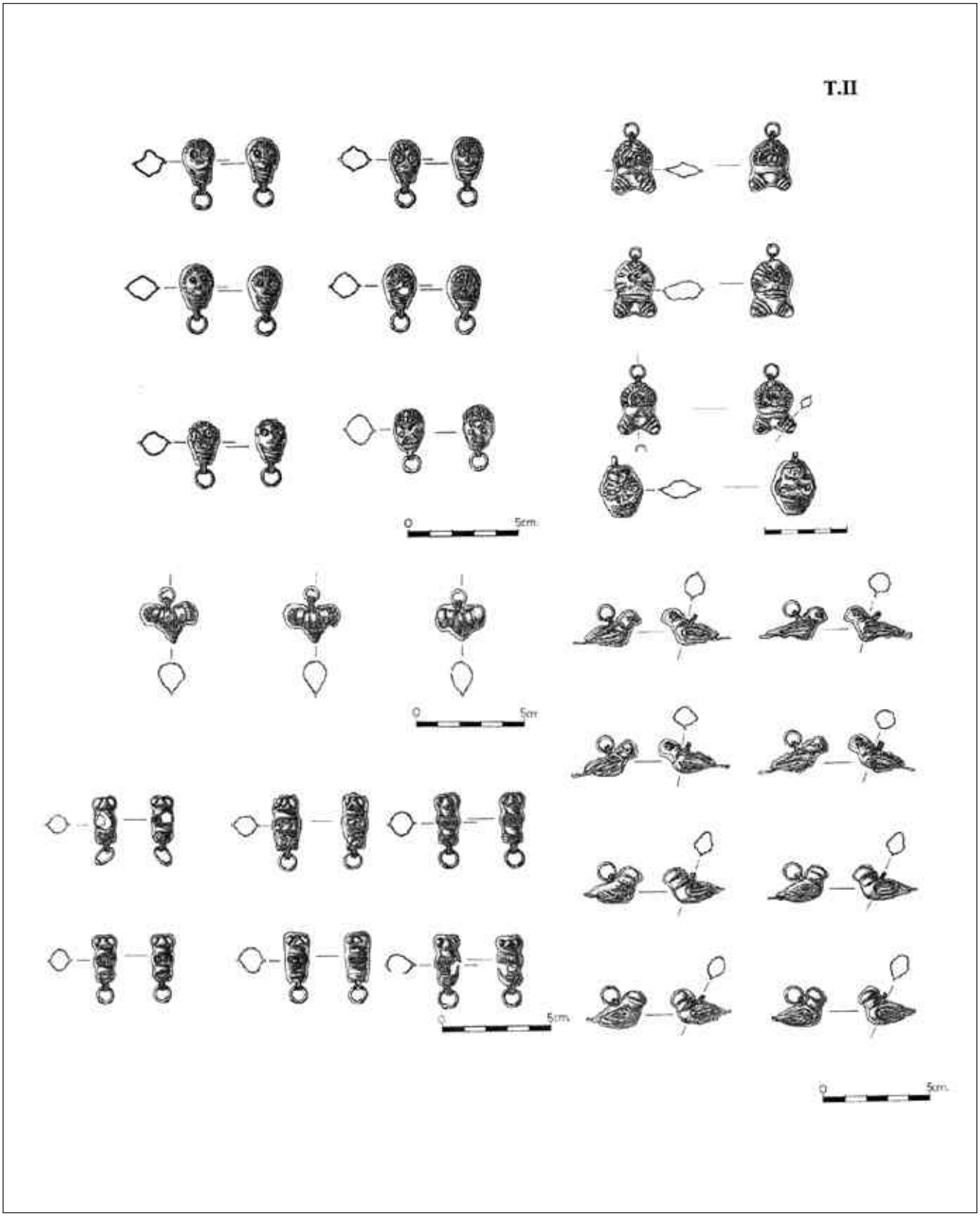
Сл. 8-8б. Налази из оставе пре и након конзервације
Finds from the hoard before and after conservation

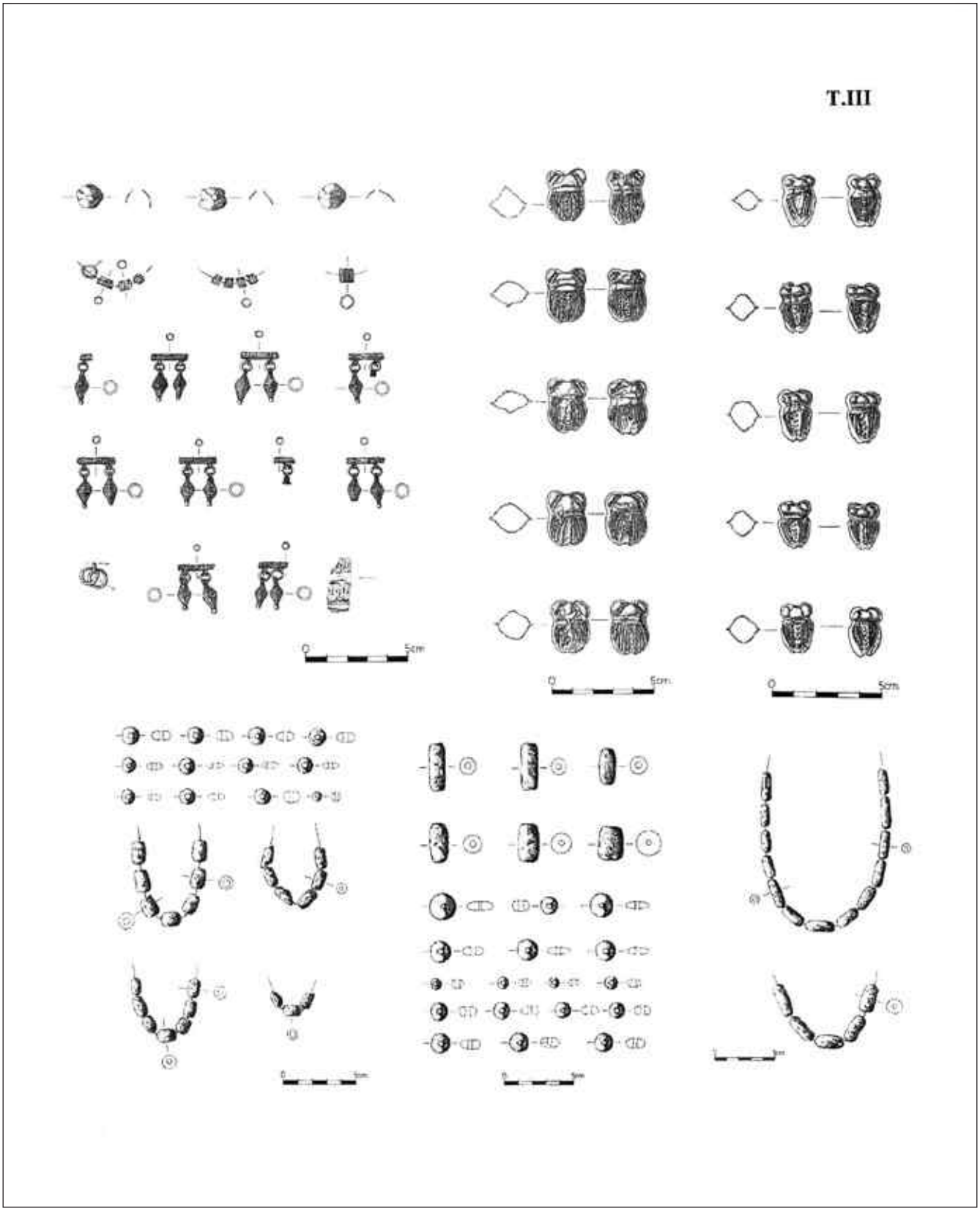
Три различита слоја из млађег гвозденог доба (слојеви I–III) јасно показују да је у том периоду жидоварско насеље имало три развојне фазе које карактеришу мање или више очувани остаци кућа са пратећим објектима, као и други археолошки налази, пре свих керамика различите хронолошке и етнокултурне конотације (Sladić 1997, 56–57). Накит у остави са делом који је био расут пронађен је испод непоремећених основа кућа из слоја II, што указује да је он био укопан и делом развучен пре изградње тих објеката, односно потиче из слоја са остацима најстаријег насеља из млађег гвозденог доба – слоја I. У самом блоку I, односно у његовом средишњем и југоисточом делу, констатована су знатна оштећења, што је јасно уочљиво и на источном профилу, вероватно настала нивелацијама терена пре изградње кућа из слоја II, па се може закључити да је део накита управо дислоциран том приликом (Lazić 2006, 25).

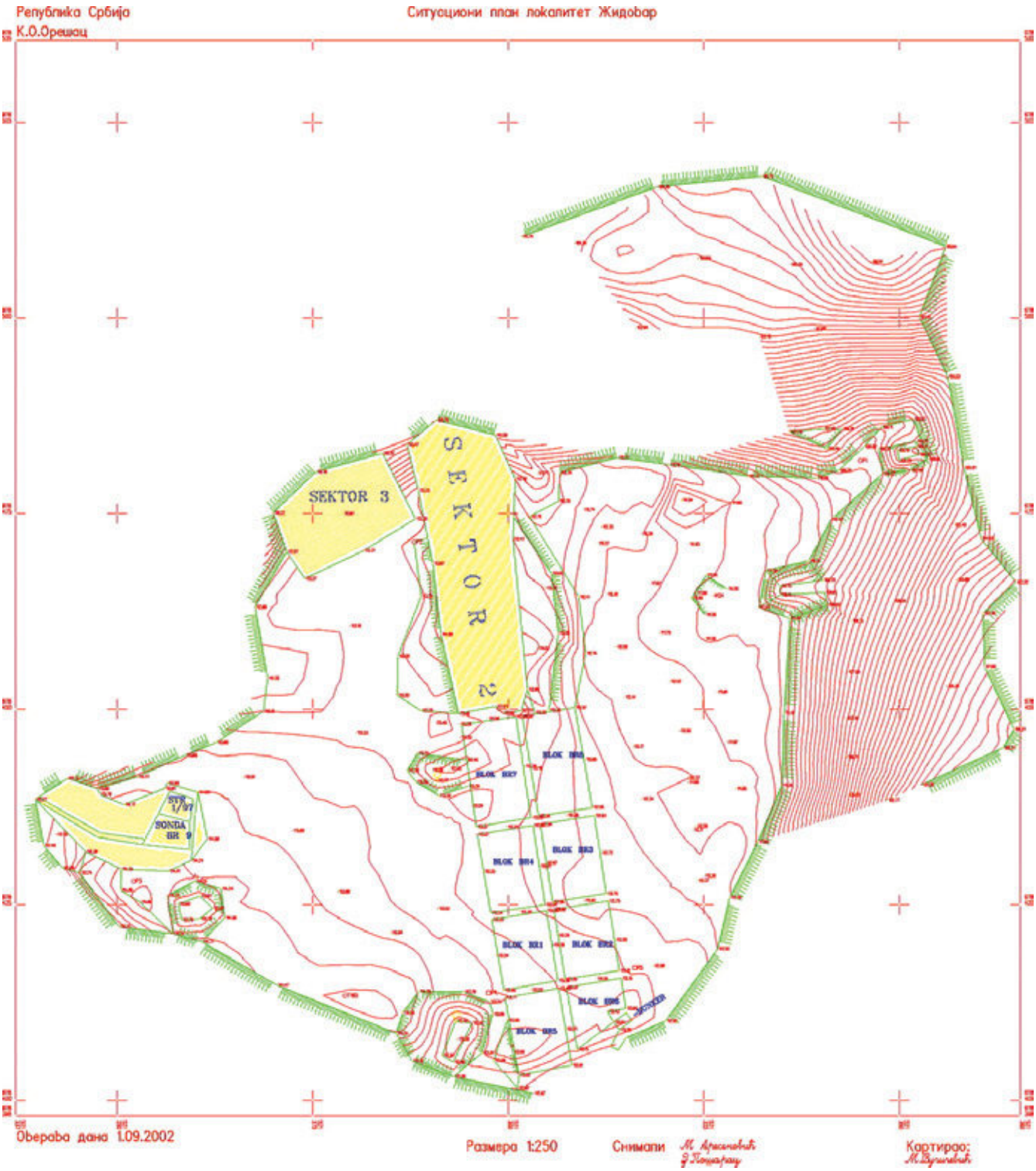
Како на Жидовару истраживања нису вршена од 2002. године[13] (сл. 9), у археолошким кампањама

[13] Екипу из 2002. године су чинили руководилац др М. Јевтић, др М. Сладић, мр Ј. Узелац, М. Пековић, Перица Одобашић и Александара Белић, као и студенти археологије Мирослав Бирцлин, Драган Јовановић, Ивана Здравковић, Марија Маричић, Ана Марија Бабић, Ирена Переза, Ника Стругар, Марија Обрадовић, Тијана Говедаровић, Јелена Марковић и конзерватор Миливој Вучановић. Као гост на ископавањима учествовао је и румунски археолог мр Валентин Чедика из Музеја Баната у Темишвару. Те године је на Сектору I, осим у блоку I, готово у потпуности уклоњен слој млађег гвозденог доба, који је на Жидовару заступљен са три хоризонта, односно од површинског слоја до дубине 1,10/1,20 м. Сва три хоризонта млађег гвозденог доба припадају оквирно времену од I в. п. н. е. до I в. н. е., све негде до дачких ратова. Такође, закључено је да је неопходна детаљна анализа покретног археолошког материјала из сва три стамбена хоризонта која су неједнако сачувана у појединим блоковима унутар Сектора I, да би се поузданије извршила интерна хронолошка подела појединих насеља из позног латена на Жидовару.

T.I
0 5cm

Т.II
0 5cm
0 5cm
0 5cm
0 5cm

T.III

Сл. 9. Геодетски снимак Жидоварског платоа – ископавања 1996–2006. године
Contour map of Židovar plateau – excavations 1996–2006

изведеним у јулу и септембру 2006. године,[14] акценат је био на истраживању најстаријег латенског слоја и ископавању остатака насеља из старијег гвозденог доба (Жидовар IV), на Сектору I, рашчишћавању и уређењу Сектора II (где је проф. др Гавела истраживао у периоду 1964–1967. године), уређењу Сектора III и његова физичка заштита као и финална обрада документације и покретних археолошких налаза из слојева млађег гвозденог доба на Жидовару.

Највећа пажња посвећена је Сектору I, димензија 45,6 x 15,2 метара, на којем је рад приведен крају, на истраживању најстаријег латенског хоризонта, у његовим јужним деловима, и то у блоковима 5 и 6, те 1 и 2. Овај најстарији скордистички културни слој у наведеним блоковима, делом је био укопан у позно старији гвозденодопски слој (Jevtić, Peković 2008, 129).

Током јулске кампање, унутар блока I, у којем је откривена остава и који није био истраживан 2002. године, утврђено је да је највећи део површине био девастиран укопима нелегалних копача, иза којих је остало неколико већих јама и делови растуреног старијег гвозденодопског стамбеног објекта, те је било потребно извршити рашчишћавање, нивелацију и заглачавање тог блока. Том приликом, при нивелисању и заглачавању квадрата E2–3, те F2–3, откривено је шест комада сребрног накита, четири перле од ћилибара, минијатурна сребрна и перла од светлозеленог стакла. Ови налази су откривени на нешто мање од пола метра и

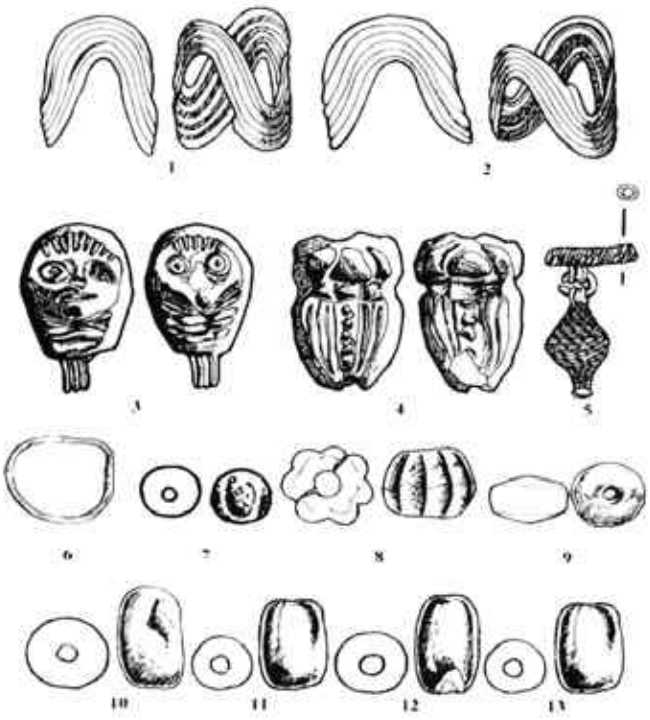
Сл. 10. Део накита *in situ* / Part of the jewelry *in situ*

Сл. 11. Привезак у облику декапитиране људске главе *in situ*
Pendant in the shape of a decapitated human head *in situ*

10 до 20 цм испод нивоа оставе са накитом, односно на дубинама од 112,28 до 112,17 м (Jevtić, Peković 2008, 130–131; 64–65). По свему судећи, ситни комади накита су били разбацани изван оставе, односно комади накита су пронађени у низу унутар крчићака чије смо трагове регистровали на терену (Jevtić 2007, 13). У низ су били густо збијени и поређани: два сребрна прстена направљена од пет таласасто савијених завојница од танке филигранске жице, један привезак у облику амфорета, такође од филигранске жице, један шупљи привезак од танког сребрног лима у облику инсекта и једна цилиндрична ћилибарска перла (сл. 10). Недалеко од ове групе накита и приближно на истој дубини откривен је један шупљи сребрни привезак у облику људске главе окренуте наопачке (сл. 11), једна прилично велика сребрна омча и мала сребрна перла. У близини су пронађене још три цилиндричне и једна бубњаста ћилибарска перла, као и једна перла у облику диње направљена од светлозеленог стакла.

[14] Екипу у јулској кампањи 2006. године на терену чинили су руководилац др М. Јевтић, мр М. Пековић, Драган Јовановић, кустос Градског музеја Вршац, археолог Ирена Раденовић, као и студенти археологије Мирослав Бирцлин, Милица Бајчета, Тања Максимовић, Ивана Живаљевић, Милан Јоксимовић и Бранка Ђукнић. На обради материјала у Вршцу радили су др М. Сладић и мр М. Љуштина, Ивана Пантовић, и студенти археологије Милош Спасић, Ана Андрејевић и Кристијана Мунћан. Као спољни сарадници на пројекту били су ангажовани Александар Медовић и Светлана Блажић (Музеј Војводине) за палеоботаничке, односно анализу животињских костију, као и Ања Суботић на дигитализацији теренских планова. У септембарској кампањи у екипи су били руководилац др М. Јевтић, др М. Сладић, мр М. Љуштина, мр М. Пековић, Д. Јовановић, И. Раденовић, Марија Маричић и Вељко Љуштина, студенти Мирослав Бирцлин, Милица Бајчета, Тања Максимовић, Милан Јоксимовић, Ана Марија Бабић, Ирена Переза и Кристина Пенезић.

Сл. 12. Део расутог накита из оставе у блоку 1
Part of the scattered jewelry from the hoard in block 1

Овај накит (сл. 12), који је свакако део оставе, сачињавају:

- Два прстена направљена од пет спојених и седласто савијених жица (Sattelring). Сребрна жица, техника филиграна. Пречник оба прстена 2,0 цм, ширина 2,2/2,6 цм;
- Шупљи дводелни позлаћени привезак у облику људске главе окренуте наопачке (têtes coupées). Сребрни лим са позлатом, израђен у техници искуцавања у калупу, дужина (без обруча) 2,0 цм, ширина 1,4 цм;
- Шупља дводелна перла у облику хомоптерног инсекта (цикаде?). Сребрни лим, израђена у техници искуцавања у калупу, висина 2,6 цм, ширина 1,6 цм;
- Шупљи привезак облика амфорета, направљен од сребрне жице. Преко малог обруча привезак је причвршћен за вешалицу обликовану као мала цевчица од танке сребрне жице. Сребрна жица, техника филиграна, дужина (без обруча) 2,0 цм, ширина 0,9 цм;
- Већа кружна омча направљена од дебље жице. Један део омче је деформисан због тежине привеска. Сребро, пречник 3,0 цм;
- Минијатурна перла. Сребро, димензије 0,6 × 0,5 цм;
- Перла облика конвексног дугмета. Ћилибар, пречник 1,6 цм, ширина 1 цм;
- Перла од светлозеленог стакла украшена уздужним жлебовима који подсећају на кришке диње. Стакло, пречник 1,8 цм, дужина 1,5 цм.
- Четири цилиндричне перле. Ћилибар, пречник 0,9/1,2 цм, дужина 1,4/ 2,2 цм.

Сви налази од сребра и ћилибра, из блока I, истоветни су деловима ситног накита откривеног 2001. године, а једино налаз перле светлозеленог стакла украшене уздужним жлебовима који подсећају на кришке диње, откривене у северном делу квадрата Е 2, која је била преломљена на неколико делова највероватније услед горења, издваја се јер је био једини налаз такве врсте. Сличне перле се налазе у накиту Скордиска под утицајем хеленистичких радионица, а појављују се у позном халштату, предкелтском хоризонту (Sladić 2001, 433).

У овом блоку је констатован и већи стамбени објекат, у оквиру кога је откривена необична структура од запечене земље облика положеног латиничног слова L, која изгледа као део мобилијара, могуће је да је у питању тзв. мелница (Jevtić, Peković 2008a, 65, сл. 5).

У нешто мањем обиму извршена су и ископавања блокова 7 и 8. У блоку 7 уочени су остаци старих ископа професора Б. Гавеле.[15] У овим блоковима откривено је више украшених биконичних керамичких пршљенака и уломака керамике позног халштата. Посебно се издваја налаз једнопетљасте гвоздене фибуле типа Marvinci–Gogoşu (Vulpe 1967; Vasić 1997, 95). Осим неколико подница пећи, које су постављене слободно у простору, и остатака поднице објекта који залази у североисточни профил, у блоку 8 откривена је и већа отпадна јама са знатном количином животињских костију (мандибула и максила коња) и обиљем кера-

[15] Уочени су остаци укопа добијени спајањем рова 2 и рова 3, отворених 1949. године. У плановима са ископавања проф. Б. Гавеле јасно је уцртан ров 3, док ров 2 није јасно убициран. Он је највероватније постављен под правим углом у односу на ров 3 и копан је каскадно тако да, на основу неких кота из дисертације Б. Гавеле не прелази релативну дубину од 2 м. Уз шири појас западног профила овог блока евидентно је мешање покретног археолошког материјала, односно подједнако је заступљена латенска и халштатска керамика, а откривена је и римска бронзана фибула. Такође, пронађен је и део трбуха латенске посуде на којем је урезано 1949.

мике. Објекти у блоковима 7 и 8 и ова јама нису, услед недостатка времена, истражени до краја већ су заштићени и остављени за наредна ископавања (Jevtić, Peković 2008a, 67, сл. 6).

Такође, очишћен је и комплетан Сектор III димензија 8,20 x 15,30 м. Приликом сређивања профила, у углу између источног и јужног, откривена је фрагментована гвоздена копча типа Ламинци (Sladić 1997, 64, сл. 51; Jevtić 2007, 11, фиг. 8). Копча је облика издуженог троугла са благо заобљеним странама, а ивице су ојачане мањим задебљањем.[16] Уз источни профил је нађен фрагментован кремен приближно кружног облика и недовршена камена алатка, највероватније чекић. Уз западни профил је откривен интересантан керамички тег облика зарубљене пирамиде са крстастим урезом на врху и две перфорације непосредно испод врха. Приликом уклањања старог заштитног слоја са основа ископа, у северозападном углу куће 6, откривене 2001. године, нађен је ватински пехар коме недостаје једна дршка.

Осим наведеног, радило се и на рашчишћавању Сектора II,[17] приближних димензија 30 x 6 м, из кога је уклоњено растиње, скинут је слој више од 1 м набацане земље, земљаним шкарпама су заштићени профили од даљег обрушавања, те је овај сектор припремљен за спајање са Сектором I, од којег га дели профил ширине 1 м, а чиме би се добио подужни пресек читавог платоа на Жидовару.

У току истраживања извршена су и мања рекогносцирања околине Жидовара: подграђе Тоболица, потеси Кокона и Белилов брег који се налазе западно, односно североисточно од Жидовара. У јарку којим се завршава брдо Кокона, пронађено је више праисторијских уломака карактеристичних за Басараби керамику (Jevtić 1983, 37). Са потеса Белилов брег прикупљена је керамика са одликама са краја раног гвозденог доба, сличних Ферићиле групи.[18]

Осим теренског рада, у бази је завршена и детаљна обрада и фотографисање огромног керамичког материјала из кампање 2002. године чиме би се инвентар за ту годину свео приближно на 2000 обрађених археолошких налаза.

Закључна разматрања

Већина археолошких налаза најстаријег слоја жидоварског насеља из млађег гвозденог доба упућује на то да су га почетком I в. п. н. е. основали Келти, тачније Скордисци. Сматра се да су они Жидовар трајно населили тек после тешких пораза које су средином 80-их година I в. п. н. е. претрпели од легија римских војсковођа Суле и Корнелија Сципиона Азијагена (Papazoglu 1969; Todorović 1974; Sladić 2001, 431–440). Због повољног географског и стратешког положаја Жидовар је тада за све Скордиске настањене у том делу Баната морао имати веома важну улогу, као стална насеобина, или као безбедно прибежиште у случају опасности.

Ако се промена етничког састава жидоварског насеља из млађег гвозденог доба повеже са познатим историјским догађајима, време укопавања овог накита добија јасну хронолошку одредницу. Познато је, наиме, да су средином I в. п. н. е. Скордисци потпали под дачку власт. Само у том периоду могло је доћи до разарања њиховог насеља на Жидовару, а потом и до насељавања Дачана. Те драматичне догађаје које неки историчари датују у крај 50-их година I в. п. н. е. без сумње, мора бити и време сакривања жидоварског накита (Papazoglu 1969, 178).

Одмах после тога, никло је ново насеље са великим кућама. Основали су га дачки освајачи и придошлице. Убиством краља Боиребисте, дачка премоћ нагло слаби, па је Жидовар напуштен брзо и у драматичним околностима, јер су неке куће страдале у разорном пожару, а у некима је остао комплетан кућни инвентар. Ниједна кућа није обновљена, што сведочи о потпуном напуштању дачког насеља. Последњих деценија I в. п. н. е., на рушевинама кућа опустелог насеља настанили су се нови житељи, чиме је означен почетак последње

[16] Дужина копче је 8 цм, а ширина на једној страни је 6 цм.

[17] Сектор II је део терена који је Б. Гавела истраживао у периоду 1964–1967. године, а чија истраживања нису приведена крају (у правцу север–југ наизменично је отворио три сонде, 12x5, 8x5 и 7x5 м). Ове сонде су делимично затрпане земљом из других сонди из ранијих ископавања Б. Гавеле. Д. Мадас је 1998. године, у ширини од 1 м, „освежио" западни профил овог сектора и том приликом су откривени фрагментарни остаци већих стамбених објеката из дачког, позног старијег гвозденодопског слоја, као и остаци масивних носача великих правоугаоних кућа из слоја Басараби насеља.

[18] Са Белиловог брега потиче и уломак веће црноглачане посуде, на чијем унутрашњем делу се налази представа барске птице отиснуте у техници лажног шнура, а који је нађен у ранијим истраживањима.

етапе у историји жидоварског насеља. Њихова материјална култура показује да су били хетерогеног етничког састава, односно помешани остаци ослабљених Келта и Дачана, који су ово насеље доживљавали као безбедно прибежиште, а не као место где су могли да проведу дужи период. Ова насеобина препознаје се по остацима више пећи, као и по траговима веома лоше грађених кућа. Керамичке посуде и предмети од метала датују коначно напуштање Жидовара у римски период, односно у последње деценије I в. п. н. е. (Jovanović 1997, 71–79).

Жидоварски накит потиче из насеља које су основали Скордисци. То је богата ризница са више од 300 предмета израђених од сребра и ћилибара, тешка 2,3 кг. Поседовање луксузног накита од сребра и ћилибара као симбола статуса и моћи има дугу традицију у палеобалканским заједницама у преримско доба. Претпостављамо да је и накит са Жидовара могла поседовати само особа највишег друштвеног и економског ранга. Такође и метални налази из слојева насеља касног гвозденог доба у Жидовару указују на постојање прилично богатог, вишег друштвеног слоја у жидоварском друштву. Према стратиграфским подацима, могло би се закључити да је овај накит коришћен у време када је моћ Скордиска опадала, односно у првој половини I в. п. н. е. Жидоварска остава накита укопана је плитко у слој из старијег гвозденог доба, а део накита који му је припадао нађен је, појединачно или у мањим групама, расут у најстаријем слоју из млађег гвозденог доба. Наиме, накит у остави је нађен између и испод кућа из II и III слоја, што може довести до недоумице којем стамбеном хоризонту припада. Чињеница да се главнина накита са делом који је расут налазила испод непоремећених основа кућа из слоја II јасно показује да је оно било укопано и делимично развучено пре изградње тих објеката. Тај податак указује да овај драгоцени налаз потиче из млађег гвозденог доба.

Стилске особености појединих предмета из оставе показују да је накит прикупљан у дужем временском раздобљу, и највероватније један део ових драгоцености донет је на Жидовар са оснивачима најстаријег латенског насеља. Несумњиво да се ради о предметима које карактерише изузетан хеленистички рад, а који се препознаје по техникама примењеним у изради кутија за чување драгоцености, привесцима у облику голуба израђених у техници искуцавања сребрног лима у калупима, те привесцима композитне грађе израђених у филиграну. У остави се издваја и друга целина која на известан начин и опредељује читав налаз у етно-културном смислу, а то су фибуле типа „Јарак" и ланци за њихово повезивање. Ово показује да се у овом затвореном налазу поларизују два стилска израза, хеленистички, оплемењен богатством различитих техника украшавања и локални, заснован на елементарном.

Жидоварска остава спада у изузетне археолошке налазе, не само због импозантне количине налаза, стилских и уметничких одлика већ и зато што је откривена током археолошких истраживања у јасном стратиграфском контексту, па јој је и научна вредност непроцењива. Налази из ове оставе, маштовитошћу стилизације и врхунским умећем сублимације схематизованих мотива превазилазе обичне занатске производе и добијају одлике правих малих уметничких дела (Сладић 2006, 30).

Који је био разлог за скривање на једном месту ових украсних предмета од сребра и ћилибара и то унутар прилично малог келтског утврђења на граници Великих Скордиска и Дачана, тешко је одгонетнути.

ЛИТЕРАТУРА

Bogdanović, Mile. 1986. *Ljuljaci. Naselje protovatinske i vainske kulture*. Kragujevac: Narodni muzej Kragujevac. (ćir.)

Bukvić, Ljubomir. 2000. *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*. Novi Sad: Srpska akademija nauka i umetnosti – ogranak u Novom Sadu.

Vasić, Rastko. 1997. „Starije gvozdeno doba na području istočne Srbije." U *Arheologija istočne Srbije*, ur. Lazić Miroslav, 91–100. Beograd: Filozofski fakultet – Centar za arheološka istraživanja. (ćir.)

Vulpe, Alexandru. 1967. *Necropola hallstattiana de la Ferigile*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania.

Gavela, Branko. 1952. *Keltski oppidum Židovar.* Beograd: Naučna knjiga.

Gavela, Branko. 1952a. „Jedan prilog etničkoj determinaciji panonske keramike u Srednjem Podunavlju." *Rad vojvođanskih muzeja* 1: 59–66. (ćir.)

Gavela, Branko. 1953. „Keltski oppidum Židovar. Prilog kulturnoj istoriji naše zemlje." *Rad vojvođanskih muzeja* 2: 48–60. (ćir.)

Gavela, Branko. 1964. „Židovar, Jasenovo – višeslojno naselje." *Arheološki pregled* 6: 39–45.

Gavela, Branko. 1965. „Židovar, Jasenovo – višeslojno bronzanodopsko i latensko naselje." *Arheološki pregled* 7: 5–60.

Gavela, Branko. 1966. „Židovar." *Arheološki pregled* 8: 8–14.

Gavela, Branko. 1972. "Etude méthodologique sur le stratification archéologique, chronologique et ethnique de Židovar." *Archaeologia Iugoslavica* XIII: 39–44.

Gogâltan, Florin. 1996. "About the Early Bronze Age in the Romanian Banat." In *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B. C.*, edited by Nikola Tasić, 43–67. Belgrade–Vršac: Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies.

Gogâltan, Florin. 2008. "Fortified Bronze Age Tell Settlements in the Carpathian Basin: A General Overview." In *Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd Millennia BC*, edited by Janusz Czebreszuk, Sławomir Kadrow, and Johannes Müller, 39–56. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 5. Poznań–Bonn: Wydawnictwo Poznańskie; Rudolf Habelt.

Gogâltan, Florin. 2022. "The Middle Bronze Age in the Banat. Old Controversies on the Vatina Culture." *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Historia* 67 (2): 3–64.

Jevtić, Miloš. 1983. *Keramika starijeg gvozdenog doba na centralnobalkanskom području*. Beograd: Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja.

Jevtić, Miloš. 2006. „Karakter nalaza i hronologija." U *Židovarsko blago*, ur. Miloš Jevtić, 81–170. Vršac: Gradski muzej Vršac; Beograd: Filozofski fakultet Beograd. (ćir.)

Jevtić, Miloš. 2007. *Art of Scordisci and Židovar Treasure*. Beograd: Filozofski fakultet – Odeljenje za arheologiju i Centar za arheološka istraživanja; Vršac: Gradski muzej Vršac.

Jevtić, Miloš i Miodrag Sladić. 1999. "Some stratigraphic issues of the Iron Age Settlements at Židovar". In *Le Djerdap/Les Portes de Fer a la deuxieme moitie du premier millenaire av. J.Ch. jusqu'aux geurres daciques*, edited by Milutin Garašanin, Nikola Tasić, Miloje Vasić, Roman Petre and Stínga Ion: 94–100. Beograd: Arheološki institut – Balkanološki institut SANU; Bukarest: Rumänisches Instutut für Thrakologie.

Jevtić, Miloš i Mirko Peković. 2008. „Židovar kod Orešca – istraživanja 2006. godine." *Vesnik* 35: 129–132. (ćir.)

Jevtić, Miloš, Mirko Peković. 2008a. „Izveštaj sa istraživanja lokaliteta Židovar." *Arheološki pregled*, n. s. 4 (2006): 64–68. (ćir.)

Jovanović, Aleksandar. 1997. „Židovar u rimsko doba". U *Židovar, naselje bronzanog i gvozdenog doba*, ur. Miroslav Lazić, 71–79. Beograd: Filozofski fakultet – Centar za arheološka istraživanja; Vršac: Narodni muzej Vršac. (ćir.)

Jovanović, Dragan i Miloš Jevtić. 2006. *Ostava srebrnih predmeta sa Židovara*. Vršac: Gradski muzej Vršac. (ćir.)

Lazić, Miroslav. 2006. „Uvod. Židovarsko blago – riznica u naselju iz mlađeg gvozdenog doba." U *Židovarsko blago*, ur. Jevtić Miloš, 7–28. Vršac: Gradski muzej Vršac; Beograd: Filozofski fakultet Beograd. (ćir.)

Ljuština, Marija. 2022. *Izazovi srednjeg bronzanog doba: vatinska kultura i balkanski susedi*. Beograd: Filozofski fakultet Beograd. (ćir.)

Milleker, Felix. 1906. *Délmagyararszóg régiségleletei a honfoglalás elötti idökböl III*. Temesvár: Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda.

Ormós, Zsigmund. 1879. "Adatok a délmagyararszóg földvárak történetéhez", *Történelmi és régiszeti értesitö* V/2: 69–73.

Papazoglu Fanula. 1969. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Peković, Mirko. 2007. *Vojni muzej – pet decenija arheoloških istraživanja 1954–2004*. Beograd: Srpsko arheološko društvo i Vojni muzej. (ćir.)

Peković, Mirko. 2013. *Inkrustovana keramika bronzanog doba u srpskom Podunavlju*. Beograd: Vojni muzej. (ćir.)

Sladić, Miodrag. 1991. „Latenski sloj na Židovaru, osvrt na iskopavanja 1977. godine." *Zbornik Filozofskog fakulteta* 17: 137–150. (ćir.)

Sladić, Miodrag. 1997. „Židovar u mlađe gvozdeno doba". U *Židovar, naselje bronzanog i gvozdenog doba*, ur. Miroslav Lazić, 55–70. Beograd: Filozofski fakultet – Centar za arheološka istraživanja; Vršac: Narodni muzej Vršac. (ćir.)

Sladić, Miodrag. 2001. „Prilog pruočavanu helenističkog uticaja na teritoriji srpskog Podunavlja". U *Vestigatio vetustatis*, ur. Miroslav Lazić, 431–440. Beograd: Filozofski fakultet – Centar za arheološka istraživanja. (ćir.)

Tasić, Nikola. 1983. *Jugoslovensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Balkanološki institut SANU. (ćir.)

Tasić, Nikola. 1984. "Die Vatin – Kultur." U *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*, ur. Radovan Samardžić, 59–82. Beograd: Balkanološki institut SANU.

Téglas, Gábor. 1905. "Az oresaci, Sidova"nevü földvár." *Archaeologiai Értesitö* XXV/2: 114–116.

Todorović, Jovan. 1974. *Skordisci*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine; Beograd: Savez arheoloških društava Jugoslavije.

Uzelac, Jovan. 1997. „Istorijat istraživanja". U *Židovar, naselje bronzanog i gvozdenog doba*, ur. Miroslav Lazić, 9–18. Beograd: Filozofski fakultet – Centar za arheološka istraživanja; Vršac: Narodni muzej Vršac. (ćir.)

Hänsel, Bertrand i Predrag Medović. 1992. "C-14-Datierung aus den früh- und mittelbronzezeitlichen Schichten der Siedlung von Feudvar bei Mošorin in der Vojvodina." *Germania* 70: 51–257.

Mirko Peković, PhD, Military Museum, Belgrade

A QUARTER OF A CENTURY SINCE THE DISCOVERY OF THE ŽIDOVAR JEWELRY HOARD*

Summary

Židovar is a distinct, conical section of the loess plateau that rises high above the winding course of the Karaš River on the eastern fringes of Deliblatska Peščara, not far from the village of Orašac in southern Banat. During the Bronze and Iron Ages (2nd–1st millennia BC), permanent settlements were established there over relatively long periods. They were protected from the south and east by high, naturally inaccessible loess profiles and from the north and west by steep slopes, i.e. natural trenches in the loess ground.

This site attracted the attention of researchers at an early date because of its exceptional position. It was allegedly mentioned for the first time on a topographic map from the first half of the 18th century, made for Prince Eugene of Savoy, where it was described as 'Židovar, ancient fortification in ruins'. Of particular interest is the detailed description and drawing made in 1903 by the archaeologist Gy. Téglas.

The first archaeological excavations at Židovar were carried out by Professor Branko Gavela in 1948 and 1949. Taking into account the finds from the upper cultural layers, Židovar was identified as a Celtic fortification of the oppidum type. Although the subsequent archaeological excavations, which continued at considerable intervals until 1977, yielded the remains of a substantial cultural layer dating from the Bronze and Iron Ages, the Celtic Židovar remained the main focus in interpretations of the settlement.

New systematic archaeological excavations at Židovar were conducted by the Department of Archaeology of the Faculty of Philosophy in Belgrade and the City Museum in Vršac in the period 1996–2002. The primary goal in the first years of the excavations was to establish reliable vertical stratigraphy.

For this purpose, a relatively small stratigraphic trench was excavated in the western segment of the Židovar plateau. In this trench, the cultural layer was confirmed to a depth of about 5.60 m, with traces of numerous settlements that succeeded one another at short intervals during the last two millennia BC.

The greatest attention was paid to the main excavation area in the south-eastern section of the plateau, covering around 750 square metres (Sector I), where the Late Iron Age horizon has so far been completely excavated to a relative depth of 1.10 m.

Nevertheless, the hoard of luxurious silver jewellery found in the south-eastern section of the earliest La Tène settlement during excavations in mid-September 2001 came as a considerable surprise. Archaeologists

* The paper is dedicated to our dear colleagues, the prematurely deceased researchers of Židovar Miodrag Milence Sladić, PhD (1948–2013, Archaeological Collection, Department of Archaeology, Faculty of Philosophy in Belgrade), Ljubomir Ljuba Bukvić, PhD (1949–2002, National Museum Pančevo) and Jovan Jova Uzelac, MA (1948–2002, City Museum Vršac). Due to the volume, the article is divided into two parts. The second part, which is dedicated to the chronology of the findings, will be published in the next 69th volume of the *Work of the Museum of Vojvodina*.

rarely have the opportunity to discover a hoard of luxurious objects in situ while excavating a prehistoric settlement.

The hoard of decorative objects from Židovar, including the scattered portion of the hoard found in the cultural layer, consists of 160 silver objects, 129 amber beads, two bronze finger rings, and two pendants made from the canine teeth of a brown bear. The weight of all the objects after conservation is 2,296.40 g. The total weight of all the silver objects is over 2,100 grams. The amber beads formed part of a lavish, long string (the necklace, including all the beads, is around 2 metres long), and their total weight is around 100 grams. The hoard contained rather massive pieces of jewellery, such as large Jarak-type fibulae (weighing between 113 and 201 g) and two chains of densely entwined, rather thick silver links (weighing 181 and 216 g). In extreme contrast to the massive Piatra Craivii-type bronze appliqué, there are many pendants and beads made of very thin silver foil, weighing on average between one and two grams.

The new archaeological excavations conducted in 2006 in the area surrounding the spot where the hoard had been buried revealed a few more small pieces of jewellery that undoubtedly belonged to the scattered portions of the hoard. They were found approximately 10 to 20 cm below the level of the hoard pit. The jewellery pieces were discovered lined up in a row inside the molehill, traces of which had been recorded in the field.

The Židovar treasure is a unique find considering the heterogeneity of the deposited jewellery, which combines the Hellenistic tradition of working precious metals with jewellery pieces typical of the Eastern Celts. Hence, this find seems to confirm the thesis about the Scordisci, who 'lived intermingled with the Illyrians and Thracians', and, in that light, the artistic aspirations of the Balkan Celts should be understood.